

Tarih İncelemelerinde Arazi Araştırması ve Harita Kullanımı

Osman GÜMÜŞÇÜ*

ÖZ

Dünyada tarih araştırmalarındaki gelişmelere bağlı olarak, son yıllarda gecikmeli de olsa bazı yeni yöntem ve fikirler ülkemize de girmeye başlamıştır. Biraz da sadece vesikalara bağlı kalınarak yapılan tarih incelemelerinin açmazlarının çözüm arayışları neticesinde ülkemize giren bu yöntemlerden biri 'arazi/mekan' araştırmalarıdır. Bu bağlamda son yıllarda mekanda araştırılan konulardan biri durumundaki sözlü tarih konusunda epey bir gelişme yaşanırken, ne yazık ki mekanda bulunabilecek diğer konular biraz ihmal edilmiştir.

Araziden/mekandan toplanacak topografik, toponimik, arkeolojik ve diğer bazı konulardaki verilerin tarihçilere yeni ufuklar açacağı kesindir. Bu şekilde yeni açılımlar sağlayabilecek arazi araştırması, hem çalışmadaki vesika kaynaklı açmazları aşmak ve hem de çalışmayı zenginleştirmek adına oldukça önemlidir. Sadece coğrafyacıların değil, sanat tarihi, sosyoloji, jeoloji, botanik ve daha birçok bilim dalı için vazgeçilmez karakterdeki arazi araştırması tarihçiler için de bir o kadar önemlidir.

İşte bu çalışmada, tarihi incelemelerde arazi araştırmasının önemi vurgulanarak, arazide bulunabilecek veriler kısaca değerlendirilmektedir. Tabii, arazi araştırmasının doğal bir sonucu ve vasıtası olarak harita konusuna da girilmekte, tarihi araştırmalarda mutlak surette haritanın kullanılması tavsiye edilmektedir. Harita kullanımı ifadesi iki boyutlu olup, bir taraftan araziye çıkarken mutlaka o sahanın ayrıntılı haritaları ile gidilmesi; diğer taraftan da araştırma tamamlandıktan sonra konuya uygun yeni bir harita üretilmesini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi araştırmalar, arazi araştırması, harita kullanımı, disiplinler arası araştırma.

ABSTRACT

Land Surveys and the Usage of Maps in Historical Studies
Even though it is little late, parallel to the developments worldwide, some new ideas and methods have started to pour into history rese-

* Doç Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, Kınıklı Kampüsü, 20020 DENİZLİ, e-posta: ogumuscu@yahoo.com

arch traditions in Turkey. As a result of finding new approaches to overcome the traditionally one sided research techniques that had been based solely on the study of archives, one of the new techniques that has recently been adopted is 'land/spatial' surveys. Even though, in recent years, oral history has gained a noticeably solid ground as part of land surveys, unfortunately, other aspects that can be found in land have been neglected.

Obviously, topographic, toponomic, archeological and some other data collected from the land will contribute to history researches immensely. Thus, such multifaceted land surveys will both surmount the archival researches and enhance studies. Land surveys that have been vital to art history, sociology, geology, botany and many other fields are also as important for history researches.

In this study, the importance of land surveys in the study of history is emphasized, and the data collected from the land is evaluated. Naturally, as a means and straight result of land surveys, the use of maps comes to stage and it is definitely suggested in the studies of history. The notion of map usage has two dimensions. The first one is that a detailed map of the land should unquestionably be used while setting off the field trip. The second dimension implies the fact that after the study has been completed a map relevant to the subject should be created indicating the detailed aspects of the investigation.

Key Words: Historical research, land survey, map usage, interdisciplinary research.

Ülkemizdeki tarihçilik ve tarih, özellikle son yıllarda daha çok ilgi çekmeye ve buna bağlı olarak da daha fazla sayıda eser basılmasıyla dikkati çekmektedir. Ama, hazırlanan eserlerin, özellikle de yüksek lisans ve doktora tezlerinin, çoğunlukla birbirine benzer yöntemler kullanılarak benzer çalışmalar olduğu da göze çarpmakta ve hatta bu yüzden birçok eleştiri almaktadır. Bu ifadelerden yola çıkarak, elinizdeki yazıda tarih bilimi üzerinde durulacağı veya tarih biliminin araştırma metotlarından bahsedileceği hükmüne varılmamalıdır. Tarih bilimi eğitimi almış bir tarihçi olmadığımızdan, –coğrafya bilim mensubuyuz– elbette böyle bir işe girişilmeyecektir. Fakat, gerçekte sadece coğrafya biliminin değil, tarih, arkeoloji, prehistorya, sanat tarihi, sosyoloji, antropoloji, botanik, jeoloji gibi daha birçok disiplinin araştırma yöntemlerinden biri olan; ama nedense ülkemizde özellikle tarihi incelemelerde biraz ihmal edilen “saha/arazi araştırması” üzerinde durulacaktır. Başka bir ifade ile bu çalışmada ülkemizde yapılan tarih araştırmalarında, araştırmacıların araziye hiç çıkmadan yaptıkları veya çıksa bile arazide araştırma ve gözlem yapmayı çok iyi bilmediğinden, yeterince araziden yararlanmadan yapılan çalışma yöntemi üzerinde durulacak;

gerçekte arazi araştırmasının doğrudan bir ürünü olan harita kullanımı ve hazırlanması üzerinde bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Sonuçta bu şekilde, tarih araştırmalarında da mutlaka araziye çıkılması konusuna dikkat çekilerek, mümkün olduğunca arazide veri ve bilgi toplamanın gerekli olduğu vurgulanmaya çalışılacaktır.

Geniş manada düşünüldüğünde, sahada araştırma yapan bilim dallarında arazi araştırmaları kapsamına gezi, gözlem, inceleme, mülakat vb. birçok yöntem girmekte ve bazen bunların hepsi birlikte bazen de bir kısmı uygulanabilmektedir. Dolayısıyla, tarih incelemesi yapılırken, doğrudan araştırılan mekana giderek sözlü bilgi toplamak da arazi araştırması kapsamına girmektedir. Ülkemizde özellikle son yıllarda bu tarz bazı çalışmaların yapılması sevindirici bir gelişmedir. Bu gelişmeler göstermiştir ki, geçmişte hiçbir şekilde tarihi belgelere kaydedilmemiş birçok bilgiye ulaşma şansı bulunabilmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, ülkemizde son yıllarda sözlü tarih konusu ile ilgili çalışma ve yayınların artması oldukça sevindirici bir gelişmedir. Mesela, 26-27 Eylül 2003 tarihinde yapılan "Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı" toplantı bildiri basımından¹ başka, Paul Thompson,² Stephen Caunce,³ Esra Danacıoğlu,⁴ gibi araştırmacıların kitaplarının basımı, sözlü tarih araştırmalarının giderek gelişmekte olduğunu göstermekte olup, bahsedilen konu bu yüzden elinizdeki çalışmanın dışında bırakılmıştır.

Aslına bakılırsa, her ne kadar ülkemizde şimdiye kadar öyle görünmese de, arazi/mekan konusu tarih araştırmalarında oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. M. Kütükoğlu'nun ifadesi ile, 'tarihçi, incelediği toplumla o toplumun içinde bulunduğu mekan arasındaki bağlantıyı hiçbir zaman gözden kaçırmamak mecburiyetindedir. Çünkü, mekandan soyutlanmış bir toplum düşünülemez'.⁵ Şu halde tarih araştırmalarında en az birincil kaynaklar kadar önemli olan ve veri kaynağı olarak değerlendirilmesi gereken unsurlardan biri de, doğrudan arazinin/mekanın kendisidir. Kanaatimizce, kişi tarihi, kurum tarihi, konu tarihi ve alan tarihi araştırmalarının hepsinde de araziye çıkılmalı ancak özellikle alan ve konu tarihinde mutlaka arazi araştırması yapılmalıdır. Belki, bazıla-

1 Bu toplantı sonuçları, Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan tarafından hazırlanarak 2006 Aralık ayında Tarih Vakfı Yurt yayınları arasında basılmıştır.

2 P. Thompson (1999), *Geçmişin Sesi Sözlü Tarih*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul.

3 S. Caunce (2001), *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul.

4 E. Danacıoğlu (2002), *Geçmişin İzleri*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul.

5 M. S. Kütükoğlu (1997), *Tarih Araştırmalarında Usul*, s. 3-4.

rına kişi ve kurum tarihi araştırmalarında araziye çıkmak lüks ve gereksiz gibi gelecektir ama, araştırılan kişinin doğduğu, büyüdüğü ve kişiliğinin oluşup şekillenmesinde etkili olan yaşadığı mekanları görmek hiç de sanıldığı gibi gereksiz değildir. Hele bir de yapılan araştırma konu ve özellikle saha tarihi ise, bu defa araziye çıkmanın gerekliliği ve hatta zorunluluğu, aşağıda görüleceği gibi herkesçe kabul edilecektir.

İnsan gözü ile görmediği şeyleri tarif ve tasvir üzerine öğrenir; onlarla ilgili düşüncelere sahip olabilir. Ancak bunu da olayların tarif ve betimlemelerini daha önce gördüğü bildiği şeylere uygulamak suretiyle yapabilir. Bir şeyin tarif veya betimlemesini dinlerken çeşitli yerlerde ve çeşitli zamanlarda görmüş olduğumuz bu türden şeylerin birer parçasını, birer durum ve özelliğini zihnen çeşitli şekillerle büyültüp küçültür, çeşitli şekillerle ayırıp birleştirir ve bu surette o şeyin gerçekte az çok yakın bir hayalini görür gibi oluruz. Fakat örneğini veya unsurlarını dahi görmediğimiz ve bilmediğimiz şeyleri düşünmeye muvaffak olamayız. Örneğin hayvanlardan başka bir nakliye aracı bilmeyen, araba yüzü görmeyen birine treni ne kadar tarif ve tasvir edersek edelim o kişiye trenin nasıl [bir şey] olduğunu düşündürmemiz mümkün değildir. Hayal etmek, ancak gözle görülen şeylerin, gözle görülebilir parçalarıyla meydana getirilebilir.⁶ Dolayısıyla, sadece araştırma esnasında değil, öğretim sürecinde de mutlaka araziye çıkılmalı veya en azından arazinin haritası ile bu açık kapatılmalıdır.

Coğrafya biliminin gücü ve güzelliği; insanın farklı mekan ve doğal yaşam ortamları arasındaki ilişkiler ağını bizim görüp anlamamız ve bundan yararlanmamıza izin vermesinden kaynaklanmaktadır.⁷ Gerçekten de farklı mekanlardaki farklı yaşam ortamlarını görmek ve anlamak, insanların hem mekana hem de farklı kültürlere bakış açısını değiştirmekte ve insanı daha hümanist bir tavır içine sokmaktadır.⁸ Coğrafya, mekansal bir içerikte; insan, farklı mekan ve doğal yaşam alanları arasındaki ilişkileri ve onlar hakkındaki bilgileri haritalayarak çalışır. Mekansal bilgi sadece ne, nerede sorularının cevabını araştırmak olmayıp, bunun ötesinde niçin, nasıl ve aralarındaki ilişkilerin yer ve zamana göre durumunu da ortaya koymaktır.⁹ Mekansal

6 Ş. Oruç-H. Tokcan-H. Demirkaya (2006), *Osmanlı Dönemi Coğrafya ve Coğrafya Öğretimi*, s. 66.

7 H. İ. Taş (2005), "Coğrafya Eğitiminde Görselleştirmenin Önemi: Mekansal Algılamaya Pedagojik Bir Bakış", s. 337.

8 O. Gümüüşçü-A. Balcioğulları (2006), *Coğrafyaya Giriş*, s. 194.

9 H. İ. Taş (2005), "Coğrafya Eğitiminde Görselleştirmenin Önemi: Mekansal Algılamaya Pedagojik Bir Bakış", s. 337.

organizasyonun dağılışını anlama, coğrafi bilgiye sahip insanın üç temel soruyu cevaplamasına imkan verir: Bu hadiseler niçin bu yerlere yerleşmiştir? Onlar buraya nasıl gelmişlerdir? Bu dizilim [dağılış] niçin önemlidir [anlamlıdır]?¹⁰ Tanımından ve araştırma ilke ve yöntemlerinden de anlaşılacağı gibi coğrafya, bir mekan bilimidir. Yani, coğrafyacı hangi konuyu çalışırsa çalışsın, mutlaka belirli bir mekan üzerinde araştırma yapacaktır, yapmak zorundadır. Başka bir ifade ile, coğrafya araştırmalarının ön şartlarından biri 'arazi araştırması'dır. Kaldı ki, coğrafya ve tarihi coğrafya yanında yukarıda da belirtildiği üzere tarih, arkeoloji, prehistorya, sanat tarihi, sosyoloji, botanik, jeoloji vb. sahalarda da arazi araştırması hayati öneme sahiptir.¹¹

İnsanların hissettiği duygular nesnelere ve yerlerde/mekânlarda ifadesini bulur ve buralara yoğunlaşır. Bu nedenle insanların, fazlaca anlam yükledikleri yer ve nesnelere oluşturdukları söylenebilir. Yer duygusu belki de hiçbir zaman birisinin sıla özlemi çekmesinde olduğu kadar açık değildir ve birisi sıla özlemini sadece sıldan uzak olduğu zaman çeker. İnsanların yerle ilgili bu duygularının yok olması fiziki çevrenin anlamını yitirmesine sebep olabilir. İnsanların yerlere sevgi hissi duymaları ne şekilde olur? Bunlardan birisi sürekli tekrarlanan tecrübelerdir ki, yerle ilgili hisler günü birlik aktiviteler sırasında içimize işler. Kaldırımları hissetmemiz, akşam havasının kokusu ve sonbahar yapraklarının rengi, uzun süreli iç içe olmakla bizim bir parçamız haline gelirler. İnsanın drama oyununda, sadece bir sahne değil yardımcı oyuncu olurlar. Hayatımızın fonksiyonel kalıbı mekân duygusunun oluşmasına uygundur. Yere karşı ilginin en güçlü sebebi dini nedenlerdir. Bu bağ akrabalık gibidir, yakın atalardan, uzak yarı dini kahramanlara, aile tanrılarına ve türbelere kadar çeşitli nedenlerle olabilir. Toprak ve tanrılar arasında gizemli bir birliktelik vardır: Bunu yok etmek Tanrı'ya karşı gelmektir. Modern dünyada yere karşı olan bu dini duygular büyük ölçüde yok olmuş durumdadır. Bunun kalıntıları, belli bir yerin değil de, devletin kendisinin 'ata yurdu' ya da 'ana vatan' olarak isimlendirildiği milliyetçilik söylemlerinde sürdürülür. Din, tören ve kutlamalarla sürdürülür ve bu, insanlarla kutsal yerler arasındaki duygusal bağları güçlendirir.¹²

Bize göre, coğrafya bilimi için sarf edilen bu sözler, aslında mekân üzerindeki geçmişi araştıran tarih bilimi için de önemlidir. Çünkü bir bakıma

10 H. İ. Taş (2005), "Coğrafya Eğitiminde Görselleştirmenin Önemi: Mekansal Algılamaya Pedagojik Bir Bakış", s. 340.

11 Fazla bilgi için bkz: H. Doğanay (1993), *Coğrafyada Metodoloji*, s. 16-17; M. S. Kütükoğlu. (1997), *Tarih Araştırmalarında Usül*, s. 75 ve ayrıca O. Gümüşçü. (2006), *Tarihi Coğrafya*, s. 305-307.

12 Y. Tuan (2005), "Mekan ve Yer: Humanist Perspektif", s. 127-131.

tarih, insanların ve toplumların sevdikleri ve vatan kabul ettikleri mekanlar üzerinde cereyan eden olayları incelemektir. Kaldı ki yeni nesillere vatan sevgisi ve milliyetçilik duyguları aşılamanın en iyi yollarından biri de dil ile tarih dersi vermek, tarih bilimi okutmak olduğuna göre, konu daha da önem kazanmaktadır. Ama ülkemizde bu amaçla verilmeye çalışılan vatan sevgisi, bize göre yalın ve eksik kalmaktadır. Çünkü, nasıl ki bir insanı sevdirmenin yolu önce onu fiziki açıdan tarif edip öğretmekten geçiyorsa, vatan sevgisi kazandırmanın yolu da aynıdır. Ama, nasıl ki fiziki tariften öteye gidilerek, sevdirmek istenen kişi ile bizzat tanıştıırıp görüştürölmek imkanı verilerek o kişinin daha fazla sevdirmesi sağlanabilirse, konumuz açısından, vatan mekanı coğrafya bilimi vasıtasıyla tanıtılıp sevdirebilir ki bunun da yolu önce fiziki mekanı tarif etmek ve arkasından araziye çıkmaktan geçer.

Geniş anlamda disiplinler arası çalışmaları, dolayısıyla disiplinler arası bir araştırmanın içine doğrudan giren arazi araştırmalarının yapılması gerektiğini ve bunun önemini, alanlarında dünya çapında büyük isimler kabul edilen Duby, Braudel, Faroqi, İnalçık gibi yerli ve yabancı tarihçilerden de takip etmek mümkündür. Gerçekten de Duby ve Braudel¹³ gibi tarihçilerin hep mekana ve mekan araştırmalarına gönderme yapmaları tesadüfi değildir. Çünkü Annales Okulu'nun¹⁴ kurucularından ve temsilcilerinden olan bu isimler, okulun savunduğu disiplinler arası çalışma yapma ilkesinin zorunluluğu olarak başka bilim dallarına ve onların metotlarına her zaman sıcak bakmışlardır.

Fransa'da 1920'ler, Strasbourg Üniversitesi'nden iki profesörün, Marc Bloch ile Lucien Febvre'in önderliğinde bir 'yeni tür tarih' hareketinin oluştuğu yıllardı. Febvre ve Bloch'un tercihleri farklı olmakla birlikte, her ikisi de tarihçilerin komşu disiplinlerden bir şeyler öğrenmesini istediler. Febvre özellikle coğrafyaya ve psikolojiye ilgi duyuyordu. Febvre'in yolunu izleyen Braudel de özellikle tarih ve coğrafyanın birbirlerine yakın olmaları gerektiği inancındaydı; çünkü her iki disiplinin araştırmacıları da insan deneyimini bir bütün olarak görmeye çalışmaktaydılar ya da öyle yapmaları gerekirdi.¹⁵

İlk sayısı 15 Ocak 1929 tarihinde çıkan *Annales* dergisinin işlevi, disiplinler duvarların yıkılmasını en temel gereklilik olarak görmek ve coğrafyacılar, ekonomistler, tarihçiler, sosyologlar vb. arasında bağlantı kurmayı

13 F. Braudel hakkında fazla bilgi için bkz: S. Kızılçelik (2004), *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırma*, s. 139-154.

14 Annales Okulu hakkında fazla bilgi için bkz: P. Burke (2002), *Annales Okulu: Fransız Tarih Devrimi*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul; S. Kızılçelik (2004), *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırma*, s. 119-138.

15 P. Burke (1994), *Tarih ve Toplumsal Kuram*, s. 15-16.

üstlenmek olmuştur.¹⁶ Annales Okulu açısından, özellikle toplumsal tarih ile beşeri coğrafya arasındaki bağların keşfedilmesi ve ikisinin birbirlerine yaklaştırılması önem arz etmektedir. Gerçekten de okul, sosyal bilim disiplinleri içinde en fazla coğrafyaya önem vermiştir. Coğrafya, gerçekliğin tadıdır, şeylerin ve sözcüklerin haritasını çıkarmaktır. Mesela, Braudel'in *Akdeniz* adlı ünlü kitabında manzaraya ayırdığı pay önceliklidir. Rüzgarlar ve engeller, otlaklar ve meyve bahçeleri sahnenin ön cephesindedirler.¹⁷ Ünlü eserinde F. Braudel, Akdeniz tarihine girmeden önce, doğal ortamın etkilerini uzun uzun anlatmış olup, bu mekanı sanki adım adım gezip dolaşmış gibi irdelemiştir.¹⁸ Aynı düşüncelerle olacak, yine başka bir tarihçi S. Faroqhi de coğrafi araştırmalarda araziye çıkmanın önemini vurgulamıştır.¹⁹

G. Duby'nin önemli bir çabası, tıpkı üstadı M. Bloch gibi, Orta Çağ tarih araştırmalarının malzemesi olarak pek kabul edilmeyen ikonografik unsurlar, arkeolojik bulgular ve hepsinden önemlisi, saha çalışmalarını, tarihin görkemli kapısından içeri sokabilmek olmuştur.²⁰ Duby'nin ifadesi ile:

'Kuşkusuz, teknik tarihi yalnızca metinlerle inşa edilmemektedir ve hatta yazılı belgelerin insanların çalışması hakkında yalnızca kısmi bir tanıklık sağladığı da söylenebilir. Söz konusu olan köylü teknikleri olduğunda, hiçbir şey alet-edevat ile kırsal manzaranın doğrudan gözleminin yerini tutamaz; yani insan çabasıyla düzenlenmiş doğal mekanın gözlemi. Demek ki, arkeoloji [ayrıca bize göre coğrafya ve etnografya] yardıma çağrılmaktadır; bu bilim dalı yazılı kaynakların öğrettiklerinin genişletilmesine ve tamamlanmasına etkin bir şekilde katkıda bulunabilir. Bu konuda, arkeolojik araştırmaların açık bir şekilde geri kaldıklarını vurgulamak gerekmektedir.'²¹

Görüldüğü üzere, yabancı tarihçiler arasında disiplinler arası çalışma yapan önemli isimler bulunmakta olup, sadece coğrafyayı değil diğer birçok disiplini tarih içerisine alma gayretleri tespit edilmektedir. Mesela bu konuda P. Burke aynen şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Tarihi sosyoloji, tarihi antropoloji, tarihi coğrafya ve daha az rastlanan tarihi iktisat terimleri, hem tarihin bu disiplinlerle bütünleşmesini, hem de onların tarihle bütünleşmesini belirtmek için kullanılabilir olmuşlardır. Aynı düşünsel arazide buluşmak, bazen sınır anlaşmazlıklarına

16 S. Kızılcılık (2004), *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırma*, s. 132.

17 G. Duby'den aktaran S. Kızılcılık (2004), *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırma*, s. 132-133.

18 F. Braudel (1993), *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, s. 33-426.

19 S. Faroqhi (1976), "Anadolu İskanı ile Terkedilmiş Köyler Sorunu", s. 296.

20 M.A. Kılıçbay (1995), "Önsöz", *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü* içinde, s. 7.

21 G. Duby (1995), *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, s. 152.

(örneğin, tarihi coğrafya nerede biter ve toplumsal tarih nerede başlar?) ve bazen aynı olguları anlatmak için farklı terimler çıkarılmasına yol açmakta, ama ortak bir girişimde farklı beceri ve görüş açılarından yararlanılmasına da imkan vermektedir".²²

Aslına bakılırsa coğrafya biliminin önemi ve uygulama alanlarının bilinmemesi veya az bilinmesi sadece günümüzde değil, geçmişte de önemli bir problem durumundaydı. Hatta bu konuda meşhur Osmanlı entelektüellerinden ve matbaanın kurucusu İ. Müteferrika; "Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem/Milletlerin Düzeninde İlmi Usüller" isimli kitabının II. babını tamamen coğrafya ilmi ve faydalarına ayırarak, uzun uzun coğrafyanın ülke yönetiminde ve toplumun gerçeklerinin anlaşılmasında ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır. Hatta, uzun teori kısmından sonra, 'Bahsedilen ilmin nazari kısmı Müslümanların kitaplarında mevcut olduğu halde, ameli kısmı harita çizimi ile beyana muhtaçtır' diyerek, bir açıdan coğrafya biliminin somutlaştırılması olan harita konusunun önemine de işaret etmiştir.²³ İ. Müteferrika, coğrafyanın sadece nazari kısmı değil, harita hazırlanması gibi uygulamalı kısmının da aynı derecede önemli olduğunu vurgular. Çünkü haritalar çoğaltılırsa, bunlar sadece savaş esnasında değil, savaş sonrası müzakereler esnasında sınırların belirlenmesinde de kullanılabilir. Sonuçta ise coğrafi bilgiler sayesinde halkların tarihinin daha iyi tanınabileceğini ileri sürer.²⁴

Başka disiplinlerin metotlarından faydalanmak ve bu arada araziye çıkarak gözlem ve araştırma yapmanın gerekliliğini, DUBY'nin 'tarihi metinlerin getirdikleriyle yetinmemek' düşüncesiyle de izah etmek mümkündür. DUBY, aynen şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Toplum içindeki insanın tarihsel araştırmanın nihai amacı olduğunu düşünüyorum, bu tarihin ilk ilkesidir. Toplumsal tarih fiili olarak tarihin tümüdür. Ve mademki her toplum çözümleme ihtiyaçları hariç, bileşimine ayırmanın mümkün olmadığı ekonomik, siyasal ve zihinsel faktörlerin müdahale ettiği bir bünyedir, öyleyse, bu tarih tüm haberleri, tüm göstergeleri, tüm kaynakları kendine davet etmektedir. Çok tabiidir ki bu tarih, ister sözel ya da hukuki olsunlar, ister ayin usullerini kurula bağlamaya yönelik olsunlar, ya da vakit geçirmek veya bir ahlak kurmak için yaşanmış hayali olanın içine aktarmaya uğraşsınlar, metinlerin getirdikleriyle yetinemez. Hatta tarih için bu metinlerin içeriğini aşmak; kelimelerin, rakamların ve hesaplama yöntemlerinin

22 P. Burke (1994), *Tarih ve Toplumsal Kuram*, s. 17-18.

23 İ. Müteferrika (1995), *İbrahim Müteferrika ve Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem*, s. 88-91.

24 Müteferrika ile ilgili kitabında bu konuya ayrıca değinen bir araştırmacı için bkz: O. Sabeve (2006), *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)*, s. 260-261.

ötesinde; söylev düzenlenişinin, yazının dış düzeneklerinin ve bizatihi yazım şeklinin dışa vurabileceklerinin yardımıyla bu metinleri oluşturanlar ve onları kullananların dünyasındaki gerçek bağlantıya ulaşmayı denemek gereklidir. Toplumsal tarih ayrıca geçmişin tüm kalıntılarına, kazı şantiyelerinde unutulmuşluktan çekilip çıkartılan alet ve teçhizat kalıntılarına, kırların ve kentlerin bugünkü çehrelerine eski insan yerleşmelerinden ayakta kalan tüm izlere, nihayet birkaç tapınağın planında, bir minyatür kompozisyonunda, sanatsal üretimin çoklu biçimleri aracılığıyla taşınan bir evren kavrayışında gözükebilen her şeye karşı dikkatli olmak zorundadır".²⁵

Tarihi coğrafya araştırmaları sırasında arazi incelemelerinde yapılması gereken ve dikkat edilmesi gerekenleri –ki bize göre burada sayılanlar aynen tarih araştırmaları için de geçerlidir– H. Jager şu başlıklar altında toplamıştır²⁶: 1-Tabii coğrafya kalıntıları; su, bitkisel topluluklar ve topraklar. 2- Kültürel coğrafya kalıntıları; kırsal tarım yerleşmeleri, köy, kasaba, köy-kasaba arazisi, ormancılık, zanaat ve endüstri alanlarına ait kalıntılar, eski yollar. 3- Toprak incelemesi; mikro sondaj, fosfat metodu, polen analizi, metrolojik yöntem. 4- Kartografik, resimli ve yazılı belgeler; kırsal alan yerleşme alanı resimleri, yazılı belgeler, ekilebilir alanlar, seyahat notları, arazi şekli tanımları ve topografya.

Ülkemizde, biraz gecikmeli de olsa, son dönemlerde disiplinler arası araştırmaların yavaş yavaş boy gösterdiği bir gerçektir. Bu yaklaşımın, özellikle Osmanlı tarihine yansımalarını O. Özel ve M. Öz şöyle belirtmektedirler:

"Araştırma ekipleri Osmanlı devletinin doğduğu coğrafyanın dağında, tepesinde, yaylasında kışlağında, köyünde kentinde saha araştırması yapma çabasıdadır. Arkeoloji nihayet bu sayede Osmanlı tarihine girmeye başlamıştır. Bu konu artık yalnızca 'meslekten' tarihçilerin ve tarih disiplininin konusu olmaktan giderek çıkmaktadır. İlk olarak Lindner'in antropolojinin kavram ve bulgularıyla genişlettiği tartışmanın boyutlarının, giderek, iktisat ve antropolojinin merceğinden bakan S. Divitçioğlu'nu da içine alması ve nihayet C. Foss, J. Lefort ve H. İnalçık'ın arkeolog ve coğrafyacıları da içine alan saha araştırmaları, bir anlamda tarihçilik alanının son zamanlarda dünyada yaşadığı muazzam genişlemenin Osmanlı tarihçiliğindeki yansımaları olarak da değerlendirilebilir."²⁷

Buraya kadar verilen bilgilerden sonra, disiplinler arası araştırma bağlamında konumuz olan arazi incelemelerine bakılırsa, öncelikle neden araziye

25 G. Duby (1995), *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, s. 243.

26 H. Jager (1969), *Historische Geographie*, s. 15-25.

27 O. Özel-M. Öz (2000), "Giriş", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 15-16.

çıkılması gerektiği vurgulanabilir. Aslına bakılırsa, uzak veya yakın geçmişte olup da hakkında yeterli belge ve bilgi bulunmayan olayları açıklığa kavuşturmanın en sağlam ve belki de tek yolu arazide yapılacak araştırmalardır. Bu konuda arkeoloji ve özellikle de prehistoryacıların çalışmalarının zaten arazi üzerinde olduğu bir yana bırakılırsa, daha yakın dönemlere ait belge eksikliği durumunda ne yapılmalıdır sorunu ele alınabilir. Gerçekten de, geçmişte yurt içi ve yurt dışından birçok bilim adamını meşgul eden ve bir türlü ortak zeminde buluşulamayan; özellikle son yıllarda H. İnalçık tarafından ısrarla üzerinde durulan Osmanlı devletinin kuruluşu meselesi bu konuya en güzel örneği teşkil etmektedir. O dönemden bugüne ulaşan yeterince yerli ve yabancı belge bulunmadığından ve yakın zamanlara kadar da başka yöntemler denenmediğinden bu mesele halen etraflıca aydınlatılamamıştır.

Burada, H. İnalçık'ın özellikle son yıllarda yaptığı araştırmalar mutlaka vurgulanmalıdır. Onun tarihi belgeler üzerine kurduğu araştırmalarını, son dönemlerde topografik, arkeolojik ve toponimik araştırmalarla taçlandırdığı görülmektedir.²⁸ Özellikle Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu, kurulduğu saha ve ilk Osmanlı kroniklerinde anlatılan yerleşmeler hakkındaki çalışmaları coğrafi bakış açısına çok yakındır.²⁹ İnalçık, son yıllarda Osmanlı devletinin kuruluş devri üzerine inceleme yapmak için, topografik, arkeolojik ve toponimik araştırmaların da yapılması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır. Hatta bu amaçla 1994 yılından beri Uludağ ve Anadolu üniversitelerinin desteği ile böyle bir çalışmaya başladığını, Eskişehir, Bursa ve İzmit çevresinde araştırmalar için Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Kurumu'na projeler sunduğunu belirtmektedir. Böylece ilk Osmanlı rivayetlerinde zikredilen yer adları, bölge ve yollar için bugün arazide yapılan topografik araştırmalar sayesinde ortaya çıkarılan tarihi gerçeklerden bahsetmektedir.³⁰

Osmanlı tarihi araştırmalarında arazi incelemeleri yanında arkeolojik desteğin de olmadığı bilinen bir gerçektir. Bu konuda yine öncü İnalçık olmuş ve Osmanlı devletinin kuruluşunun 700. yıldönümü münasebetiyle Karacahisar'da arkeolojik kazı çalışmaları başlatılmıştır. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölüm başkanı Ebru Parman başkanlığında 1999 yılında başlatılan kazılarda, 2002 yılında kalenin toprak altında kalan kısmı temizlenmiştir.³¹ Aynı yıllarda Osmanlı tarihi için arkeolojinin önemi ve gerekliliği konusuna yurt dışında yapılan bir konferansta (1996,

28 Bu konuda bkz: R. Kaplanoğlu (2000), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 11-14.

29 O. Gümüşçü (2006), *Tarihi Coğrafya*, s. 305-308.

30 H. İnalçık (2000), "İlk Osmanlı Menakibname Rivayetlerinin Niteliği Üzerinde", s. 9-14.

31 http://www.yapi.com.tr/turkce/Haber_detay.asp?NewsID=3655.

New York) da dile getirilmiştir.³² Bu kitapta, Osmanlı arkeolojisinin ilgi görmediği ama mutlaka geliştirilmesi gerekliliği için şu ifadeler kullanılmaktadır:

“Arkeologların Ortadoğu’ya ilişkin anlattığı öykülere dayanan biri bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu’nun var olduğunun çok zor farkına varır. Bölgenin arkeolojik öyküleri insanlığın tarihöncesi başarılarını, tarımın ve ilk yerleşimlerin doğuşunu anlatır. Ama günümüze yaklaştıkça arkeolojik araştırmalar gücünü kaybeder. Ortadoğu’nun yakın geçmişine yönelen arkeolojik ilginin zayıflığı maddi kalıntıların yokluğundan değil, bir arkeolojik geçmişi oluşturan öğelere ve onların bağlantılarının ne olabileceğine ideolojik gözlüklerle bakılmasından kaynaklanır. Osmanlı dönemini, araştırmaya değer bir altın çağ olarak gören arkeologların sayısı günümüzde çok azdır. Ama artık giderek artan sayıda arkeolog, sanat tarihçisi ve tarihçi son 20 yılda Osmanlı arkeolojisinin geliştirilmesi konusuna eğilmeye başladılar”.

Hazırladığı kitap için H. İnalçık ile birlikte araziye çıkan, R. Kaplanoğlu Osmanlı kroniklerinde yer alan, kuruluş dönemindeki 70 kadar yerleşim yerinden bugün sadece 30 kadarının yerinin tam olarak belirlendiğini ifade etmektedir. Konunun devamında haklı olarak, ‘gerek yabancı ve gerek Osmanlı kaynaklarında geçen bu yerlerin neresi olduğunu bilmeden, hayali bir kentten ve bölgeden söz ederek tarihi olayları açıklayamayız. Çünkü bir tarihin bilimsel olabilmesinin en önemli koşullarından biri, olayların geçtiği mekanların bilinmesidir’³³ açıklamasını yapmaktadır. Osmanlı kroniklerinde geçen olayların ve yerlerin varlığını kanıtlamak için sadece bilgi ve belgeler yeterli olamamaktadır. Belki de tüm bunların önünde topografya ve alan araştırmaları öne çıkmaktadır. Eğer geçmişte yaşamış insanları, kültürleri anlamak istiyorsak, onların yaşadığı zamana gidemeyeceğimize göre, onların yaşadığı mekanlara gidip görerek, tarihi olayları daha iyi algılayabiliriz ki, söylencelerin gerçek olup olmadığı ancak alan/arazi araştırmaları sonucu ortaya çıkabilir.³⁴ Osmanlı devletin kuruluşu ile ilgili hazırladığı kitapta alan araştırması üzerine dikkat çekse de Kaplanoğlu’nun, topografya adıyla sadece incelenen sahanın sınırlarından bahsetmesinden³⁵ de anlaşılacağı gibi, konuya tam vakıf olmadığı gözden kaçmamaktadır. Çünkü topografya, sadece sınırlardan ibaret olmayıp, çok daha geniş bir konu yelpazesini içermektedir.

32 Bu konuda fazla bilgi için bkz: Uzi Baram-Lynda Carroll (2004) *Osmanlı Arkeolojisi*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

33 R. Kaplanoğlu (2000), *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, s. 15.

34 R. Kaplanoğlu (2000), *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, s. 76-77.

35 R. Kaplanoğlu (2000), *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, s. 77-78.

Bahsedilen bu örneğin yanında, tarihçinin araziye çıkmasını gerektirecek başka zorunlulukları da bulunabilir. Mesela, tarih araştırmalarında bazen arşiv, bibliyografya ve diğer araştırmalar sorunu çözmekte aciz kalabilirler. Etraflı ve dikkatlice yapılacak arazi araştırmaları ile yazılı ve çizili belgelere geçmemiş veya geçirilmemiş bazı bilgi ve belgelere ulaşmak mümkün hale gelebilir. Jeomorfolojik ve diğer fiziki elemanlar yanında, bilhassa geçmiş hakkında bilgi verebilecek ‘insan yapısı unsurlar’ dikkatlice incelenmelidir. Arazide gözlem ve inceleme yaparken, mutlak surette yörenin yaşlıları ile görüşülmeli ve yapılacak bütün görüşmeler yazılmalı veya kaydedilmeli, dipnotta göstermek için bu kişilerin isimleri not edilmelidir. Ayrıca fotoğraf makinesi veya kameralar ile hem bugünkü manzara hem de geçmişe ait, geçmişten kalan ne varsa mümkün olduğunca belgelenmelidir. Yukarıda da belirtilen ve arazide yapılabilecek en önemli işlerden biri olan, ‘anket’ metodu uygulanabilirse hiçbir yazılı kaynakta bulunmayan ve arazide bir şekilde gözlerden kaçan çok değerli bazı bilgiler de elde etmek mümkündür.³⁶

Bu ve diğer hususlarda araştırma ve gözlem amacı ile araziye çıkılmalı³⁷, mümkün olduğunca fazla bilgi toplanmalı ve veriler belgelenmelidir. Tabii, bazıları için oldukça basit ve gereksiz gibi gelse de, bir hususta hatırlatma yapılacaktır: Araziye çıkmadan evvel, karşılaşılabilecek morfolojik birimler, yoğun orman örtüsü gibi fiziki zorluklar göz önünde bulundurulmalı ve bu doğrultuda gerekli tedbirler alınmalıdır.³⁸ Arazide gözlem yapılırken J. P. Marsh’ın şu sözleri ise hiçbir zaman unutulmamalıdır: ‘Bakmak bir işlemdir; ama, görmek bir sanat!’³⁹

Tarih araştırmaları açısından ülkemizde önemli bir yeri olan ve Z. V. Togan tarafından hazırlanan *Tarihte Usül*⁴⁰ isimli ve alanında ilk örneklerinden biri olan kitapta, tarih araştırmaları yapılırken izlenecek yöntemler arasında ne yazık ki arazi araştırmalarından hiç bahsedilmez. Sonraki kuşakta yer alan başka önemli bir isim konuya ancak kısaca değinmektedir. M. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usül* isimli kitabında, eserin hazırlık safhasında, “maddi

36 O. Gümüüşçü (2006), *Tarihi Coğrafya*, s. 305-307.

37 Hatta günümüzde, artık arazide yapılacak gözlem ve araştırmalar, sadece bir disiplinden bilim adamlarının işi olmaktan çıkmıştır. Topografik delillerin, konuyla ilgili yazılı kanıtlarla desteklenen arkeolojik bulgularla birbirine bağlanması, tarihi coğrafyacıların olduğu kadar arkeoloğlardan, tarihçilerden, yer adı uzmanlarından da yapılacak katkılarla artık, Orta Çağ köyleri gibi son çıkan ilgili yayınlarda da belirtildiği üzere, oldukça disiplinler arası bir iş haline gelmiştir. Fazla bilgi için bkz: J. D. Hamshere (1987), “Data Sources in Historical Geography”, s. 54.

38 H. Tunçel (2001), “Coğrafya Çalışmalarında Konu Seçimi”, s. 94.

39 E. Tümertekin-N. Özgüç (2002), *Beşeri Coğrafya*, s. 102.

40 Z. V. Togan (1985), *Tarihte Usül*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

ve sözlü malzemenin tespiti" başlığı altında saha araştırması üzerinde durmaktadır. Kütükoğlu burada özetle şu ifadeleri sarf etmektedir:

"Araştırmanın tamamlanabilmesi için her zaman yazılı malzeme yetmeyebilir. Konu icabı olarak saha araştırması yahut sözlü olarak bilgi toplanması da gerekebilir. Arkeoloji, sanat tarihi ve coğrafya araştırmalarında birinci derecede önemi haiz olan saha araştırmalarının, tarihin bazı branşlarında da ihmal edilmemesi gerekir. Bu tür araştırmalar için ilk akla gelen eski çağ olmakla birlikte tarihi coğrafya ve maddi kültür tarihi bakımından da saha araştırmasının önemi büyüktür. Araştırma yapılırken her türlü müşkülü kitaplar veya haritalardan tespit etmek mümkün değildir. Yüzlerce yıl önceki köylerin bir kısmı haritalardan çoktan silinmiş, bir kısmı ise isim değiştirmiştir. Bu tür değişikliklerin hepsini basılı kaynaklardan çözmek mümkün değildir. Halbuki mahallinde yapılan araştırmalar, her zaman değilse bile, konuya aydınlığa kavuşma imkanı vermektedir. Bu suretle haritalara girmeyen eski köy harabeleri bulunabilmekte, hatta kesin tarihler olmasa bile, çevrede yaşayanlardan bazı bilgiler elde edilmekte, bazı yapıların kalıntılarına, mezarlarına veya harabelerine rastlamak mümkün olmaktadır".⁴¹

Buraya kadar verilen bilgilerden sonra şimdi de ülkemizde yapılan tarih incelemelerinden konuyla ilgili bazı başka örnekler vermek gerekirse, tahrir defteri çalışmalarına değinilebilir.

"Tahrir defterleriyle ilgili araştırmaların en zor yanı yer isimlerinin okunmasıdır. Bir araştırmacının her ismi okuması beklenilemez, ancak dikkatsizlik sonucu yapılan bazı okuma hataları o yerleşim biriminin şehrin tarihi, mesleki ve coğrafi konumuyla ilgili yapısının ortaya çıkmasındaki tesirleri hakkında eksik bilgilenmemize sebep olacaktır".⁴²

Bize göre, bu konuda yani yer ve yerleşme isimlerini en doğru şekilde okumanın tek yolu vardır: o da arazi araştırması yapmaktır. Eğer isim bir şekilde bugüne kadar gelebilmişse, o sahada yaşayanlar nasıl kullanıyorsa isim öyle okunmalıdır, en doğru yol budur. Ama, isim bugüne ulaşmamışsa, o zaman başta gramer olmak üzere diğer kurallara bağlı kalınarak okuma tamamlanmalıdır.

Arşiv belgelerindeki yer ve yerleşme isimlerinin okunması meselesi çözüldükten sonra, bu yerleşme merkezlerinin –eğer bugüne ulaşmamışsa– nerede oldukları tespit edilmelidir. Başka bir ifadeyle, arazi araştırmaları için öncelikle lokalizasyon konusuna değinilebilir. Tıpkı tarihi coğrafya araştırmalarında yapıldığı gibi, tarih araştırmalarında da geçmiş dönem için ya-

41 M. Kütükoğlu (1997), *Tarih Araştırmalarında Usül*, s. 73-75.

42 E. Afyoncu (2003), "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", s. 274.

pılan arazi araştırmalarında alandaki yerleşmelerin lokalizasyonu yapılmalıdır. Çünkü, tarih biliminde de zaman kadar mekan da önemlidir ve bunun gerekçesi de bütün tarihi olayların bir mekan üzerinde cereyan etmesidir. Dolayısıyla olayların iyi araştırılması ve izahı için, nerede ve hangi özelliklere sahip bir mekanda geçtiği de iyi bilinmelidir. Zaten Braudel, bu yüzden ünlü eserinde önce Akdeniz ve çevresini mekansal açıdan ele almıştır. Tarihi coğrafya araştırmalarında dağılış ilkesinin uygulanabilmesi için atılması gereken ilk adım durumundaki yerleşmelerin lokalizasyonu bu konuda örnek verilebilir. Arazide incelemeler yapılırken, aşaşıda da belirtildiği üzere öncelikle yerleşme merkezlerinin lokalizasyonu için gerekli ipuçları toplanmalıdır. Bazen geçmişteki yerleşme merkezlerinden harabe olanlarının bir kısmı haritalara, kitaplara girmemiş olabilir. Varlığı uzun zamandır bilinen birtakım yerleşmelerin isim değişiklikleri bazen hiçbir şekilde yazılı belgelerde bulunamayabilir. İşte bu gibi durumlarda, eğer böyle gelişmeler yaşandıysa, sorunu sadece arazi araştırmaları çözebilir.⁴³ Bu konuya temas eden E. Afyoncu, aynen şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Tahrir defterlerinde saptanan yerleşim birimleri –özellikle köyler– zaman içerisinde yer ve isim değiştirdikleri veya ortadan kalktıkları için, bunların birçoğunun bugünkü yerleri ortaya çıkarılamamıştır. Bunun sebebi araştırmacıların saha araştırmasını yeterince yapmamaları ve bölge haritalarını tam manasıyla kullanmamalarıdır”.⁴⁴

şu durumda, çeşitli sebeplerle kitaplara ve haritalara girmeyen eski yerleşme harabeleri, arazi araştırmalarıyla tespit edilebilir, hatta ne zaman ve neden ortadan kalktığı, varsa isim değişiklikleri bile tarihiyle birlikte bulunabilir. Arazide yapılacak araştırmalar, yöre insanıyla yapılacak görüşmeler ve yerinde bulunabilecek eski eserler, kitabeler konuya yardım edeceklerdir. Hatta mezar taşlarındaki yazılar, tarihler veya semboller de konuyu aydınlatmaya yardım edebilirler.⁴⁵

Bu türden eski yerleşme merkezlerine ait izler takip edilirken, arazide höyükler –ki çok eski yerleşmeler içerisinde en kolay tespit edilebilen türlerden biridir–, harabeler, örenler, viranlar, mağaralar vb. gibi insan yapısı çeşitli unsurlar aranmalıdır. Bu türden ipuçları yoksa testi, çanak–çömlek parçaları veya diğer benzerleri de oldukça yararlı olabilir. Hatta bu konu-

43 Bu şekilde yaptığımız araştırmada birçok durumda sorunu çözen veya işimizi kolaylaştıran örnekler için bkz: O. Gümüşçü (2001), *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, s. 47 vd.

44 E. Afyoncu (2003), “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, s. 272.

45 O. Gümüşçü (2006), *Tarihi Coğrafya*, s. 306.

da, sadece insan artıklarının bulunduğu sahalarda yaşayan 'harabe otu' adı da verilen 'üzerlik otu' bile bizlere kolaylık sağlayabilir. Yerleşme ağı tespit edildikten sonra, yer şekilleri [jeomorfoloji] ve diğer şartlardan yola çıkarak, bu yerleşme merkezleri arasındaki ulaşım ağını tespit etmek biraz daha kolaylaşacak,⁴⁶ böylece tarihi olayların cereyan ettiği mekan birçok unsuruyla ortaya çıkarılacaktır.

Geçmişteki yerleşme merkezlerinin lokalizasyonunu takiben, eğer bir şekilde izler bugüne geldiyse, bu yerleşme merkezlerinin bizzat kendilerinin incelenmesi gereklidir. Çünkü, yerleşmeler, aslında sadece tarihi döneme ait olmayıp, kaldığı ve bulunabildiği ölçüde her döneme ait olmak üzere tarihin ve tarihi coğrafyanın temel kaynakları arasındadır. Çünkü, dünya üzerinde kurulan her yerleşme merkezi, kurulduğu ve var olduğu her dönem için, zaten başlı başına bir veri kaynağıdır. Ülkemiz gibi yerleşme tarihi çok eski olan; kesintisiz kültürlerin süregeldiği sahalarda tip ve fonksiyon açısından da oldukça zengin olan yerleşme merkezleri, bu açıdan bir kat daha önem kazanmaktadır. Yerleşme merkezinin adından tutun da yerleşme merkezinde bulunan anıtsal yapılara kadar her bulgu, meskenler, cadde ve sokak sistemleri, sulama ve diğer konulara ait bütün yapılar, o dönemde yaşayan insanların sosyal, ekonomik ve kültürel seviyeleri, durumları başta olmak üzere hemen her konuda bilgi sağlayan kaynaklardır.⁴⁷

Çevre koşulları, özellikle de iklim, bitki örtüsü ve yerel olarak elde edilebilen inşaat malzemesi seçimini şiddetle etkiler. Dolayısıyla her halk, kendi ayırt edici kültürel coğrafi görünümünü yaratabilir ve bunun da en açık ve gözle görülebilir şekillerinden birisi, mimari⁴⁸ ya da geniş anlamıyla yerleşmedir. Kültürel coğrafi görünümün belki de hiçbir yönü, mekan üzerinde, kültürün yarattığı mimari tarz kadar kolaylıkla görülemez. Maddi kültürel coğrafi görünüme egemen olan binalar en basit konuttan en gösterişli anıtlara kadar değişik şekillerdedir. Anıtsal yapılarda kültürel mirasın önemli bir bölümü yansır, en mütevazı konut bile bir kültür ve onun değerleri hakkında çok şeyler anlatabilir.⁴⁹

Yerleşme merkezlerinin kurucuları ve içinde yaşayan insanların sosyo-ekonomik, kültürel vb. özellikleri hakkında birçok bilgi vermesi yerleşmelerin önemini arttırmaktadır. İnsanların kurduğu ve uzun süre yaşayan yerleşme merkezlerine bakıldığında, rast gele yerlere kurulmadıkları görülmekte, bazı

46 O. Gümüüşçü (2006), *Tarihi Coğrafya*, s. 306-307.

47 O. Gümüüşçü (2006), *Tarihi Coğrafya*, s. 305-307.

48 E. Tümertekin-N. Özgüç (2002), *Beşeri Coğrafya*, s. 139.

49 E. Tümertekin-N. Özgüç (2002), *Beşeri Coğrafya*, s. 127.

coğrafi faktörlerin dikkate alındığı gözlenmektedir. Özellikle yerleşmeler kurulurken dikkat edilen ‘yer şekillerinin uygunluğu, güvenlik, tarım alanı, su kaynağı, ulaşımın uygunluğu’ gibi hususlar, o yerleşmeyi kuran medeniyetin ulaştığı gelişmişlik seviyesini ve doğal ortamı tanıma ve ondan faydalanma şeklini göstermesi açısından çok önemlidir.⁵⁰

Yerleşmeler, tarihi araştırmalarda kaynak olarak kullanılırken, öncelikle kent mi, kırsal yerleşme mi olduğuna da dikkat edilmelidir. Çünkü bilindiği üzere, yerleşmelerin türleri ve fonksiyonları, o sahada yaşayan insanların sosyal ve ekonomik yapıları hakkında önemli bir ipucudur. Ayrıca kentlerin, daima kırsal yerleşme merkezlerinden büyük, işbölümü ve uzmanlaşmanın fazla, daha sağlam yapıları olan, sosyal ve ekonomik örgütlenmesi farklı ve her zaman kırsal yerleşmeler üzerinde etkileri olan bir yerleşme türü olduğu dikkate alınırsa, sadece kır-kent ayrımından bile oldukça fazla bilgi elde edilebileceği ortaya çıkar.

Yerleşmelerin kuruluş yerinden sonra, yerleşmelerdeki yapılar ve her türlü tesisler de tarihi coğrafya [ve aynı zamanda tarih] için çok önemli bilgi kaynağı durumundadır.⁵¹ Özellikle şehirlerde bulunan ‘anıtsal yapılar’ o yerleşme merkezinin zenginlik seviyesini gösterdiği gibi, dini yapıların özelliği, yaygın olan ekonomik faaliyetlerle ilgili yapılar, su ve sulama ile ilgili tesisler, ilgili dönemdeki sosyo-ekonomik yapı ile kültürel yapının en güzel belgeleridir. Bu konuya Faroqhi de değinmiş ve mimarının tarihsel kaynak olarak değerlendirilmesini ele almıştır. Faroqhi eserinde; “mimari, sanatların en pahalısı ve en göze görünürü olduğu için haminin arzularının burada başka herhangi bir sanatta olduğundan daha belirleyici olacağı tahmin edilebilir” demektedir. Yine onun yazdıklarından binanın yapım tarzı, kullanılan malzeme, binanın yapıldığı yer ve yapan mimarı gibi özellikler, binayı yaptıranın ve genelde toplumun durumunu yansıttığı sonucu çıkmaktadır.⁵² Mesela bu konuya Osmanlı İstanbul’u örnek olarak verilebilir. İstanbul’u görmeden Osmanlıyı anlamak ne kadar mümkündür ve doğal olarak da anlaşılamayan konular hakkında bir eser hazırlamak ne kadar doğrudur?

Arazi araştırması sırasında üzerinde dikkatlice durulacak ve araziye çıkmadan anlaşılamayacak konulardan biri de mimaridir. Osmanlı mimarisinin tarihsel kaynak olarak önemine değinen Faroqhi, bu konuda bazı çalışmaların şimdiden meyve verdiğini ileri sürer. Binaların hamileri ve sanatçıları, bilinen geleneklerle bağlantılı belirli formları kullanarak ya da kullanılmaktan

50 O. Gümüüşçü (2001), *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, s. 22-126.

51 Z. V. Togan (1985), *Tarihte Üşül*, s. 64.

52 S. Faroqhi (2001), *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, s. 120-125.

kaçınarak bir düşünceyi ifade edebilirler. Yapılarda kullanılan bir nesne, ya da bir kitabe, farklı tarihsel bağlamlarda farklı anlamlara gelebilir. Yapının yer seçimi de binayı yaptıranın mevki ve önemine ilişkin bir şeyler söyler. Örneğin İstanbul'un tıpkı öncesi gibi yedi tepe üzerine kurulu olduğuna inanılır.⁵³

Coğrafya bilimindeki kadar hayati öneme sahip olmasa da, aslında yukarıda belirtilen diğer bütün bilimlerde mekan araştırmalarında araziye çıkmak sanıldığından daha fazla yarar getirecektir. Bu konuda, çağdaş coğrafyacılar gibi mutlaka araziye çıkan tarihi coğrafyacılar örneğiyle konuya açıklık getirilebilir. Tarihi coğrafyacılar yönetiminde yapılan araştırmaların çatısını/tavanını kütüphaneler ve arşivlerde yapılan araştırmalar oluştururken, onun/araştırmanın yazılı kaynaklar ve arazideki kanıtlar arasındaki bağlantıyı sağlayan en heyecanlı kısmı, arazi araştırmaları ve çalışmalarıdır. Öyle ki, Avrupa'da bugün terk edilmiş Orta Çağ ve erken modern dönem yerleşmeleri özellikle araziye çıkılarak yapılan ve çok çalışılan favori araştırma konularındandır.⁵⁴

Aynı konu ne yazık ki ülkemiz için hâlâ aşılması gereken önemli bir problem olarak durmaktadır. Gerçi, "yerleşmelerin terk edilmesi/gerilemesi", yani XVI. yüzyılda var olan köylerin çoğunluğunun bugüne kadar ortadan kalkmış olmasına yaptığı bir çalışmada Faroqhi değinmiş⁵⁵ ve terk edilme nedenlerinin ancak disiplinler arası bir çalışma ile sonuçlandırılacağını ifade ederek, bu konuda neler yapılması gerektiğini belirtmiştir. Burada, belli bir dönemdeki yerleşmeler belirlendikten sonra haritalama çalışmalarının tamamlanması gerektiğini ve arşiv çalışması bittikten sonra da "karış karış gezilecek bir arazi araştırmasının"⁵⁶ yapılması gerektiğini bildirirken, bir coğrafyacının araştırma yöntemini anlatmıştır.

Arazi çalışmaları sırasında, geçmişteki yol ve konaklama izleri tespit edilerek, ulaşım sistemi yani yollar belirlenebilir. Gerçekten de, arazide geçmiş dönemlerde çok işlek ve önemli olduğu halde, sonraki dönemlerde terk edilen yol ağları bulunabilir. Bazı durumlarda geçmişte önemli olan yollara döşenmiş kaldırım taşları tespit edilebilirken, bazı durumlarda kervansaray, han veya diğer konaklama yerleri, menziller tespit edilebilir. Ya da bu örnekler kadar iyi olmasa da, özellikle ülkemizde çok rastlanan 'uluyol', 'ipekyolu' vb. tabir edilen yollar ve güzergahları bulunabilir. Bu gibi örnekler eski hari-

53 S. Faroqhi (1999), *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, s. 120-125.

54 R. A. Butlin (1993), *Historical Geography*, s. 89-90.

55 S. Faroqhi (1976), "Anadolu İskanı ile Terkedilmiş Köyler Sorunu", s. 293-302.

56 S. Faroqhi (1976), "Anadolu İskanı ile Terkedilmiş Köyler Sorunu", s. 296.

talar veya yeni haritalarda olabileceği gibi, en kötü ihtimalle arazide yapılacak araştırmalarda tesadüf edilebilir.⁵⁷

Yerleşme merkezleri ve ulaşım ağı sorunu çözüldükten sonra, geriye arşiv belgelerinden elde edilen sosyal ve ekonomik hayat ile ilgili bilgilerin arazi-deki yansımalarını ve uygulamalarını bulmak zor değildir. Mesela, bozkırdaki bir köyde; eğer arşiv belgesinde sulama ile yapılan bir tarımsal üründen bahsediliyorsa, herhalde bu ürünün yetiştirildiği tarlayı su kaynağının bulunduğu yerlerde aramak gerekecektir. Ya da, bağcılık kaydı olan bir sahada, bağların yerini tespit ederken taban suyu seviyesi yüksek bir ovada değil, yakındaki bir yamaç arazide aramak en doğru yol olacaktır.

Buraya kadar, arazi araştırması hakkında belirtilenlerin bir bakıma kısa ve öz bir şekilde ifadesi olarak Braudel'den yapılan şu alıntıyı anlamlı buluyor ve aynen aktarıyoruz:

"Bu andan itibaren her şey, zaman ve mekanı aşarak, sürekli değerleri ortaya koyan yavaş işleyen bir tarihi açığa çıkartma konusunda işbirliği yapmıştır. Coğrafya⁵⁸ bu oyun içinde kendi için bir amaç olmaktan çıkarak, bir araç haline gelmektedir. Yapısal gerçeklerin en yavaş olanlarını keşfetmeye, en uzun sürenin kaçış hattına göre bir bakış açısının örgütlenmesine yardımcı olmaktadır. Tıpkı tarih gibi, kendisine her şeyi sorabileceğimiz coğrafya, böylece hemen hemen hareketsiz bir tarihi ayrıcalıklı hale getirmektedir, tabii ki onun derslerini izlemek, onun ayrımlarını ve kategorilerini kabullenmek koşuluyla".⁵⁹

Tarih araştırmalarında mekan incelemesinin önemini vurgulamak için yine Braudel, Akdeniz'in sonuç kısmında aynen şu ifadeleri kullanır:

"Kimse bu tarih kitabına, başlangıcını meydana getiren, zaman dışındaki olarak kavranan ve imge ile gerçeklerinin ilk sayfadan son sayfaya kadar bu kalın eserin yüzeyini doldurmaya devam ettiği, çok geniş bir coğrafi denemenin eklenmesine itiraz etmemiştir. Bu durumda ben Akdeniz tarihinin yerleştirilmelerini, sürekliliklerini, hareketsizliklerini, tekrarlarını, düzenliliklerini coğrafi bir gözlemin çerçeve ve taramalarına göre araştırdım. Akdeniz'in bu derin çehresinin, coğrafyacı gözü olmaksızın gerçek çerçevesinin, baskıcı gerçeklerinin kavranabileceğinden kuşkuluyum".⁶⁰

Arazi incelemelerini takiben onun doğal bir devamı niteliğindeki harita konusuna da değinmek aslında bir zorunluluktur. Çünkü harita, bir sürü is-

57 O. Gümüşçü (2006), *Tarihi Coğrafya*, s. 215.

58 Burada kastedilen coğrafya, saha/meکان/arazidir.

59 F. Braudel (1993), *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, s. 35.

60 F. Braudel (1993), *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, s. 670-671.

tatistikten ya da sayfalarca yazılı belgeden çok daha üstün bir coğrafi betimleme biçimidir. Başka bir ifade ile, sayfalar dolduracak bilgileri, şekil, sembol, çizgi, renk vb. kullanarak gerçek arazinin sembolik bir şekilde kağıt üzerine aktarılmasıdır. Kağıt üzerine aktarılan bu bilgiler ile, hem araştırma hem de öğretim sürecinde ele alınan olay ve konuların 'somutlaştırılması' sağlanmaktadır. Böylece, okuyucu bilgi ve olayları hafızasına daha kolay yerleştirebilmekte ve sonuçta çok daha iyi anlayıp öğrenmiş olmaktadır.

Mekana dayalı araştırma yapan bilimlerin vazgeçilmez unsurlarından biri de konuyla ilgili haritaların hazırlanmasıdır. Haritalar, beşeri dünyada bulunan şeyler, kavramlar, şartlar, süreçler ya da olayların mekansal algılanışını kolaylaştırmak için yapılan grafiksel simgelerdir.⁶¹ Aslında 'mekanın bir düzlem üzerinde gösterilmesi' hep coğrafyanın özünü oluşturmuş; ilk ortaya çıktığından beri harita, insanın Dünya'yı nasıl gördüğünü yansıtan ve bu görüşü biçimlendiren güçlü bir metafor-mecaz olmayı sürdürmüştür. Daha ilk zamanlardan beri insanların elde ettiği coğrafi veri ve bilgilerin toplanıp, gösterildiği başlıca kayıtlar haritalar olmuştur.⁶²

Araştırma yapılırken harita kullanılması konusu, madalyon benzetmesi ile açıklanabilir. Madalyonun bir yüzünde, araziye çıkarken mutlak surette o sahanın ayrıntılı haritaları (1/200.000 veya 1/ 100.000 hatta 1/25.000 ölçekli) ile birlikte gidilmesi var iken, diğer yüzünde; araştırma tamamlandıktan sonra, konuya uygun haritaların üretilmesi bulunmaktadır. Başka bir ifade ile, öncelikle yukarıda belirtilen ayrıntılı topoğrafya haritalarının kendileri başlı başına oldukça önemli veri kaynağı durumundadır. İkincisi, araştırma tamamlanmadan önce mutlaka, elde edilen veriler kullanılarak konuya ilişkin yeni haritalar üretilmelidir. Bu ikisi birlikte yapılmazsa, hem arazi araştırmasının sıkıntılı geçmesi hem de iyi bir arazi araştırması yapılsa bile okuyucuya sunulamaması gibi mahsurlar ile karşılaşılabilir. Yapılacak çalışmada harita çizilerek, eser daha iyi istifadeye sunulabilir ve okuyucunun konuyu zihninde daha iyi canlandırılması sağlanabilir. Böylece hem tarih öğretim sürecinde hem de araştırmalarda harita mutlaka kullanılması gereken bir araçtır. Kaldı ki, bu açıdan ülkemizde ilk isimlerden olan Z. V. Togan, tarihi araştırmalarda harita kullanılması gerektiğini yıllar önce ifade etmiştir.⁶³ Bu açıdan haritalar, araştırmanın basım aşamasında eser sonuna konulabileceği gibi, daha kullanışlı olması için sayfa boyutunda ve yeri geldikçe konulması tercih edilmelidir.

61 B. Harley-D. Woodward (1987), *History of Cartography*, s. XVI.

62 O. Gümüşçü (2006), *Tarihi Coğrafya*, s. 310-311.

63 Fazla bilgi için bkz: Z. V. Togan (1985), *Tarihte Usül*, s. 125-126.

Ülkemizdeki tarihçiler, Osmanlı arşiv kayıtları alabildiğine zengin olduğu için olsa gerek, görsel kaynaklara genelde 'üvey evlat' muamelesi yapmışlardır. Oysa Osmanlılarda XVI. yüzyıla kadar geriye giden bir haritacılık ve tabii Kanuni ile ondan sonra hüküm süren padişahların siparişiyle yapılmış, aşağı yukarı o zamanın olaylarını resmeden minyatürler vardır.⁶⁴

Tarihi coğrafya çalışmalarında, araştıracının ve okuyucunun işini kolaylaştıran görsel malzemeler ile metotlar hakkında Ö. L. Barkan aynen şu ifadeleri kullanmıştır:

"Şu halde, bugünkü Türkiye'nin maliyesini, iktisadi ve içtimai yapısını ve siyasi problemlerini nasıl rakamsız, grafiksiz ve haritasız incelemek imkanı yoksa; XVI. yüzyıl Türkiye'sinin de tarihi coğrafyasını veya iktisadi tarihini aydınlatmayı kendisine hedef tutan tarih çalışmaları için de, devre ait nüfus istatistiklerine, tarımsal sayımların neticelerini ve dış ticaret istatistiklerini belirten tablolara; devletin elindeki türlü gelir kaynaklarının muhtelif tarihlerdeki oluşum tarzlarını, mesleki ve sosyal zümrelerin dağılışı şekillerini ve gelirlerini gösteren rakamlara ve bu rakamları manalandırmak için modern sosyal ilimlerin bilhassa kullandıkları istatistik vasıta ve metotlarına da ihtiyaç vardır".⁶⁵

Yukarıda da belirtildiği üzere bize göre, ülkemizdeki tarih incelemelerinde harita konusunun iki boyutu bulunmaktadır. İlki, yapılan araştırmada veri kaynağı olarak harita kullanımı, ikincisi ise, araştırma sonucunda ulaşılan bulguların çizilecek bir harita ile gösterimi. İlk konuya ülkemizde yeterince önem verilmediğini yukarıda Faroqhi'den yapılan alıntılar ile zaten değinilmişti. İkincisine de aşağıda değinilecek olup, aslında bu metotlar yurt dışındaki araştırmacılar tarafından yeterince değerlendirilmektedir. Mesela Braudel, meşhur eserinde tarihin de temel kaynakları durumundaki haritalardan geniş oranlarda faydalanmıştır. Kitabının kaynakçasına bakıldığında, harita, plan, kroki, kıyı ve yol tasvirlerinden oluşan çağdaş haritalar ve eski haritaları bol miktarda kullandığı görülebilir. Braudel, kapsamlı, doğru ve zengin çağdaş kaynaklar yanında, 57 adet eski haritadan veri toplamıştır.⁶⁶

Braudel, Faroqhi ve hatta bu tarz çalışan diğer tarihçiler, araştırmalarında hemen her konu ile ilgili haritalar hazırlamışlar ve bunu metin içinde kullanmışlardır. Braudel'in *Akdeniz*⁶⁷ kitabında 64 tane ve Faroqhi'nin *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*⁶⁸ kitabında da bir o kadar haritanın bulunması, konuyu en çarpıcı şekilde vurgulamaya yeterlidir.

64 S. Faroqhi (2001), *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, s. 22.

65 Ö. L. Barkan (1988), *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I*, s. 2.

66 F. Braudel (1993), *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, s. 695-699.

67 F. Braudel (1993), *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I-II*, İmge Kitabevi, Ankara.

68 S. Faroqhi (1993), *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Oysa ki, ülkemizdeki tarihçiler, ne yazık ki böyle bir yaklaşımdan oldukça uzaktırlar. Bu konular hakkında ülkemizdeki durumu en iyi tespit edip, örnekler veren önemli isimlerden biri İ. Ortaylı'dır. Yakın geçmişte *Atlas* dergisi tarafından verilen bir tarih atlasına önsöz yazan İ. Ortaylı, konuyla ilgili olarak şunları ifade etmektedir:

"Tutarlı bir tarih eğitiminin iki unsura ihtiyacı vardır; coğrafya ve dil bilgisi... Toplumun aydın bireylerinin, insanlığın macerasını zamanlarda ve mekanlarda izleyebilmesi için bu iki dalda çok sağlam eğitim görmesi gerekir. Açıkılır ki Türk gençliği iyi coğrafya öğrenemez; dünyayı gezmesi son zamanlara ait bir gelişimdir. Hatta yurdun gezilmesine eşlik edecek rehber kitapların dahi geçen asırdan beri önce yabancı yazarlarca kaleme alındığı açıktır. ... Tarih kesinlikle coğrafya bilgisi gerektirir; tarihi coğrafya dalında tespitler yapmayan, geçmişte siyasal ve kültürel mekanın nasıl şekillendiğini kavrayamayan bireylerin tutarlı bilgiye ve yoruma ulaşamayacağı açıktır. ... Bir toplumun tarihini coğrafya üzerinde ve senkronolojik, yani eşzamanlı olarak düşünmemesi, onun tarih bilmediğini ve bu nedenle de tarihi yorum yapmaya kabiliyeti olmadığını gösterir. ... Türk akademik hayatında tarihi coğrafya diye bir dal mevcut değildir. Tarihçilerin içinde bazı meslektaşların tarihi coğrafya bilgisinin güçlü olması tesadüflere ve kişinin kendine bağlıdır. Akademik hayatta bu dalın olmaması hiç kuşkusuz ortaöğretime de yansımıştır. Çoğu zaman ulusların adları ve coğrafya adları bilinçsizce tekrarlanır. Bu kitle iletişimine kadar yansımıştır. 'Damascus'la 'Şam'ın ayrı yerler olduğu sanılmaktadır. Türk çocuğunun o kadar ezberlediği Atatürk'ün, İtalyanlara karşı savaştığı 'Trablusgarp', havaalanlarımız ve bazı basın organlarımızda 'Tripoli' olarak anılır. Çok açıktır ki biz tarih ve hatta ülkeler coğrafyasını haritasız öğreniyoruz ve öğretmeye çalışıyoruz. Şahsen öğretim hayatımda en seçkin üniversitelerde dahi Akdeniz coğrafyasını zihninde çizemeyen öğrencilerin çoğunlukta olduğunu gördüm. Bunun çarpım cetvelini bilememekten farkı yoktur. Bu bütün Akdeniz ve Ortadoğu ülkelerinde genel bir hastalıktır. Dedeleri tarih yapan ve bu coğrafyayı yaratan milletlerin gençleri maalesef bu mirasın muhasebesini tutacak, bilanço yapacak durumda değildirler. Biz Türkler de ulus olarak bu camiaya dahiliz".⁶⁹

Aslına bakılırsa, haritasız tarih öğretip, araştırma yaptığımızı, ülkemizde hala nitelikli bir tarih atlasının olmamasından da anlamak mümkündür.⁷⁰

69 İ. Ortaylı (2006), "Önsöz", *Dünya Tarih Atlası* içinde, s. V, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul.

70 Burada, ülkemizdeki bahsedilen eksiklikleri gidermek amacıyla, tarafımızdan önerilen ve TÜ-BİTAK/SOBAG projesi olarak kabul edilen 'Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası' isimli bir araştırmayı başlattığımızı ayrıca belirtmek isteriz.

Bilindiği üzere cumhuriyet döneminde hazırlanan ilk tarih atlası Faik Reşit Unat tarafından 1951 yılında basılmıştır. Ama, eğer önsözüne bakılırsa bu atlas için Unat, ortaokul seviyesine göre hazırladığını açıkça beyan etmektedir.⁷¹ Sonra hazırlanan atlasların da ondan çok üstün olmadıklarını, bu atlasın 1951 yılındaki ilk baskısından sonra 1955, 1960, 1964, 1976, 1980, 1983, 1991, 1993 yıllarında defalarca basılması ve hala kullanılması yeterince izah etmektedir. Dolayısıyla bugün bile hâlâ akademik ihtiyaçlara cevap veremeyen bir tarih atlasının bulunmayışı, bu konuda ne kadar eksiklerin olduğunu göstermektedir.

Konumuz açısından bakıldığında, ülkemizdeki mekan tarihi araştırmalarında en fazla yapılan uygulamalardan biri, tahrir defterlerinde kayıtlı köylerin yerini bulmadan/lokalizasyon yapmadan sadece adını okuyarak, tahrir dizilerindeki durumunu takip etmek olduğu görülecektir. Dolayısıyla, bu tür araştırmalarda ya hiçbir harita bulunmamakta, ya da bir şekilde bazı harita ve benzeri çizimler yapıldığı/yaptırıldığı halde, çalışma sonuna ekler kısmında verilen bu haritalara hiçbir şekilde gönderme yapılmamaktadır.

Yapılan çalışmaların birçoğunun arkasına basitçe ve gelişigüzel çizilmiş haritaların konulduğu görülmektedir. Oysa ki eğer eseri okuyan kişi kitabın arkasına bakmazsa, çalışmanın sonunda bir haritanın bulunduğu, hiçbir şekilde farkına varmayacaktır. Başka bir ifade ile, kitap sonuna konulan harita ve diğer çizim, fotoğraf vb. metin içinde hiçbir şekilde gönderme yapılmamakta, okuyucu haritaya yönlendirilmemektedir. Başka bir ifade ile, metin içinde haritalara hiçbir gönderme yapılmadığından, kitap arkasında böyle bir görsel malzemenin varlığı ile yokluğu bir tutulmaktadır. Bu haritalar yok sayılıyorsa o zaman neden çizilmektedir? Yok eğer önemli bulunuyorsa neden haritalar kullanılmamaktadır?

Yapılan bazı çalışmalarda, sahadan geçen yolların haritası çizilmekte, fakat arazi araştırması yapmadan çizim yapıldığından, hiç olmayacak yerden yol geçirilmektedir. Oysa, doğrudan araziye çıkılsa, hiç jeomorfoloji bilgisi olmasa bile, bir yolun nereden geçip geçemeyeceği rahatlıkla tespit edilebilir. Böylece izah sırasında yapılan yanlış ortadan kaldırılabileceği gibi, geçmişteki yol ağının önemli bir kısmı da gün yüzüne çıkarılabilecektir.

Bazı çalışmalarda, araştırılan mekanın idari sınırları çizilmekte olup, bu konuda da özenle hazırlanması gereken haritalara ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü, idari sınırların tabii/doğal unsurları takip ettiği bilinmektedir⁷² ve bu da ancak bir harita ile gösterilebilecek tarz bir bilgidir. Çalışılan sahanın

71 F. R. Unat (1993), *Tarih Atlası*, Kanaat Kitabevi, İstanbul.

72 O. Gümüşçü (2001), *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, 136-142.

idari sınırlarının geçtiği yerler de arazide yapılacak araştırma ve gözlemlerden sonra daha kesin olarak çizilebilir.

Tahrir defterleri ve bunları esas alan çalışmalardan çıkan sonuca göre Osmanlı devleti, idari sınırları belirlerken dağlar, tepeler, akarsular gibi 'doğal unsurlara' yani, genellikle akar-bakara dikkat etmiş, böylece idari sınırların oldukça uzun ömürlü olmasını sağlamıştır.⁷³ En büyük idari ünite eyalet ve sancakların sınırları sıklıkla değişmesine rağmen kaza ve özellikle nahiyelerin sınırları pek değişmemiş, hatta bunlardan çoğu hemen hemen aynı sınırlarını günümüze kadar korumuşlardır.⁷⁴

Mekan ve harita ile ilgili anlatılan bu gerçeklerin farkında olunmasından dolayıdır ki, TÜSİAD tarafından hazırlanan ve 'çağdaş yurttaş üçlemesi' adı verilen eser içerisinde tarih ve felsefe yanında coğrafya dersi de yer almıştır. Ülkemiz için çağdaş ve bilinçli yurttaşlar yetiştirmeyi hedefleyen bu eser dizisinin ilki 2001 yılında basılan *Coğrafya 2001* isimli kitap olup, yapılan bazı eleştirilerin de dikkate alınmasıyla bu kitap 2002 yılında genişletilerek yeniden basılmıştır.

Sonuç olarak; buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere, tarih incelemelerinde doğrudan araziye çıkarak, gözlem ve araştırma yapmak sanıldığından daha çok fayda getirecektir. Kaldı ki disiplinler arası araştırma yapan ve yapmayı tavsiye edenlerin, sadece disiplinler arası olmak adına araştırmacıyı araziye gönderdiği de bir gerçektir. Dolayısıyla, ülkemizde yapılan tarih incelemelerinde bazı açmazları aşmakta gidilmesi gereken yollardan birinin arazi incelemesinden geçtiğini söylemek sanırım abartı olmayacaktır. Üstelik sadece mekan tarihi araştırmalarında değil, kişi ve kurum tarihi çalışmalarında bile araziye çıkılarak, kişi ve kurumun yer aldığı/yaşadığı mekan incelenmelidir. Böylece, hiçbir şekilde yazılı belgelere geçmemiş olan belge ve bilgilere ulaşma şansı çıkabileceği gibi, araştırılan konu/meکان/kişi/kurumun daha iyi benimsenip özümsemesi de sağlanacaktır. Özellikle mekan tarihi araştırmalarında bahsedilen konuların nereye ait olduğu, hangi nokta ve mekanlarda geçtiği net bir şekilde görülüp araştırmaya yansıtılabilecektir.

Arazide yapılan gözlem ve araştırmaların tamamlanmasını takiben, sonuçların yazıya aktarımı sırasında, doğal olarak arazinin sembollerle kağıt

73 Bu konuda fazla bilgi için ayrıca yayınlanacak olan şu çalışmamıza bkz: O. Gümüşçü, "The Concept of Village Boundary From the Ottoman Time to Present", *Archivum Ottomanicum*.

74 Bu konu Lowry'nin Maçka için yaptığı bir çalışmada çok çarpıcı bir şekilde görülmektedir. Bu eserde sayfa 132'deki harita ile modern Maçka ilçesi sınırları karşılaştırılırsa her ikisinde de belirleyici unsurun Değirmendere Çayı havzasının su bölümü çizgisi olduğu dikkati çeker. H. W. Lowry (1992), "Privilege and Property in Ottoman Maçka in the Opening Decades of the Tourkokratia: 1461-1553", s. 132.

üzerine çizilmesinden başka bir şey olmayan harita konusu gündeme gelmektedir. İster tarih incelemelerinde daha önce hazırlanan haritaların kullanılmasında, isterse, bulunan sonuçları daha iyi izah etmek adına çalışmada mutlaka harita yer almalıdır. Araştırmalarda haritalara sadece 'bulunsun' diye bakılmamalı, bu sıkıntıyı aşmak için de metin yazılırken mutlaka haritalara gerekli atıflar yapılmalıdır. Ancak bu sayede, hem araştırmacı çalışmasını en iyi şekilde sonuçlandırarak hem de okuyucu konunun geçtiği mekanı ve noktaları somut bir şekilde görüp hayal edebileceği için işi kolaylaştıracaktır. Başka bir ifade ile, okuyucu soyut bilgi ve olayları harita sayesinde somutlaştırarak daha iyi öğrenecektir. Tabii, bu arada son olarak, araziye çıkacak tarihçilerin (arazide çalışan diğer disiplinlere mensup herkesin yaşadığı gibi) genellikle yöre halkı tarafından define arayıcısı sanılması gibi bir sıkıntının olduğunu da hatırlatmakta fayda vardır.

Kaynaklar

- Afyoncu, E. (2003), "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *TALİD*, S. 1, s. 267-286. İstanbul.
- Baram, U.-Lynda Carroll (2004), *Osmanlı Arkeolojisi*, (Çev: Bilgi Altınok), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Barkan, Ö. L.-E. Meriçli (1988), *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bloch, M. (1983), *Feodal Toplum*, (Çev: M. A. Kılıçbay), Ankara: Savaş Yayınları.
- Braudel, F. (1993), *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I-II*, (Çev: M. A. Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi.
- Burke, P. (1994), *Tarih ve Toplumsal Kuram*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Butlin, R. A. (1993), *Historical Geography, Through the Gates of Space and Time*, London: Edward Arnold.
- Counce, S. (2001), *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Danacıoğlu, E. (2002), *Geçmişin İzleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Doğanay, H. (1993), *Coğrafyada Metodoloji*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Duby, G. (1997), *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, (Çev: M. A. Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi.
- Faroqhi, S. (1976), "Anadolu'nun İskanı ve Terkedilmiş Köyler Sorunu", *Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler*, s. 289-302. Ankara.
- Faroqhi, S. (1999), *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, (Çev: Z. Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Febvre, L. (1985), "Başka Bir Tarihe Doğru", *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, Çeviren ve Derleyen A. Boratav, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Gümüşçü, O. (2001), *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara: TTK Yayınları.
- Gümüşçü, O. (2006), *Tarihi Coğrafya*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

- Gümüşçü, O.-A. Balcıoğulları (2006), *Coğrafyaya Giriş*, Ankara: Bilge Yayınları.
- Gümüşçü, O. "The Concept of Village Boundary From the Ottoman Time to Present", *Archivum Ottomanicum*'da baskıda.
- Hamshere, J. D. (1987), "Data Sources in Historical Geography", *Historical Geography: Progress and Prospect* (Edt: M. Pacione) içinde, s. 46-69. London: Croom Helm.
- Harley, B-D. Woodward (1987), *History of Cartography*, Vol 1: Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterreanean.
- İbrahim Müteferrika (1995), *Usülü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem*, (Yay. Haz: A. Şen), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalçık, H. (2000), "İlk Osmanlı Menakibname Rivayetlerinin Niteliği Üzerinde", R. Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* içinde, s. 8-14, İstanbul: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.
- Jager, H. (1969), *Historische Geographie*, Braunschweig: Georg Westermann Verlag.
- Kaplanoğlu, R. (2000), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, İstanbul: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1997), "Önsöz", *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü* içinde, s. 7-17. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kızılcık, S. (2004), *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırma*, Ankara: Anı Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (1997), *Tarih Araştırmalarında Usül*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Lowry, H. W. (1992), "Privilege and Property in Ottoman Maçuka in the Opening Decades of the Tourkokratia: 1461-1553", *Studies in Deftology* içinde, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2006), "Önsöz", *Dünya Tarih Atlası* içinde, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- Oruç, Ş-H. Tokcan-H. Demirkaya (2006), *Yapılandırma Yaklaşımına Bir Örnek: Osmanlı Dönemi Coğrafya ve Coğrafya Öğretimi*, Ankara: Beyaz Kalem Yayınları.
- Özel, O.-M. Öz (2000), "Giriş" *Söğüt'ten İstanbul'a* içinde, s. 13-35. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sabev, O. (2006), *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Taş, H. İ. (2005), "Coğrafya Eğitiminde Görselleştirmenin Önemi: Mekansal Algılamaya Pedagojik Bir Bakış", *Ulusal Coğrafya Kongresi 2005*, Bildiri Kitabı (Edt: S. Avcı-H. Turoğlu), s. 335-342. İstanbul.
- Thomson, P. (1999) *Geçmişin Sesi Sözlü Tarih*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Togan, Z. V. (1985), *Tarihte Usül*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tuan, Y. (2005), "Mekan ve Yer: Humanist Perspektif", (Çev: Y. Arı), *20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi* içinde, s. 119-134. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Tunçel, H. (2001), "Coğrafya Çalışmalarında Konu Seçimi", *FÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, s. 87-98. Elazığ.
- Tümertekin, E.-N. Özgüç. (2002), *Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekan*, İstanbul: Çantay Kitabevi.

